

**ВИЛУЧЕННЯ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ КУЛЬТОВИХ СПОРУД У
РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД НАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ УКРАЇНИ НА
МЕЖІ 20 – 30-Х РР. ХХ СТ.**

Боровський Андрій Анатолійович
аспірант,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ
e-mail: borovskii1980@gmail.com

***Анотація.** У статті розглядаються особливості вилучення радянською владою культових будівель у релігійних громад національних спільнот України на рубежі 20 – 30-х рр. ХХ ст. та реакцію на цей процес віруючих. У цей час в Україні набула обертів «культурна революція». Одним з її основних векторів стала боротьба з релігійним світоглядом полінаціонального населення країни, що відбувалася шляхом позбавлення віруючих можливості відвідувати культові споруди. Радянська влада перейшла до відкритої боротьби проти колективних форм релігійного життя. З'ясовано, що вдаючись до низки згаданих прийомів, таких як констатація незадовільного технічного стану богослужбової споруди, формування громадської думки щодо необхідності переобладнання місцевого храму на культурно-просвітницький заклад, держава масово відбирала у релігійних громад їх культові будівлі. Встановлено, що віруючі намагалися протистояти свавілля радянських чиновників шляхом подачі скарг до вищих органів влади. Проте такі дії не зустрічали необхідного відгуку, а отже виявлялися безрезультатними.*

***Ключові слова:** релігійна громада, антирелігійна боротьба, культова споруда, радянська влада, Україна.*

Постановка проблеми. На межі 20 – 30-х рр. ХХ ст. в підрадянській Україні набула обертів «культурна революція». Одним з її основних векторів стала боротьба з релігійним світоглядом полінаціонального населення країни, що відбувалася шляхом позбавлення віруючих можливості відвідувати культові споруди.

Мета – розглянути особливості вилучення радянською владою культових будівель у релігійних громад національних спільнот України на рубежі 20 – 30-х рр. ХХ ст. та реакцію на цей процес віруючих.

Історіографічний огляд. Серед авторів, праці яких торкаються порушеної нами проблематики, і використовуються у представленій науковій розвідці необхідно назвати О. Вітринську, М. Журбу, М. Жолоба, Н. Мосюкову.

Виклад основного матеріалу. «Соціалістичні відносини», на думку більшовиків, мали радикально вплинути на світогляд населення, надавши йому матеріалістичного забарвлення. Тому, аби підтвердити означене переконання, представники радянської влади мусили вдаватися до своєрідних реверансів [Жолоб, Журба, 2019, с. 141]. У повідомленні адміністративного відділу Київського окружного виконавчого комітету до адміністративного управління НКВС від 10 лютого 1930 р. зазначалося: «Останнім часом у зв'язку з піднесенням активності села надзвичайно поширився антирелігійний рух, особливо в районах, де проводять суцільну колективізацію. Унаслідок цього трудове селянство, ухвалюючи постанови

про закриття молитовних будинків, вимагає найскорішого розв'язання справи, щоб порвати всякі стосунки з церквою та використати будинок для корисних потреб» [ЦДАВО України, ф. 5, оп. 3, спр. 1936, арк. 32]. Серед документів про позбавлення релігійних громад їх культових споруд повсякчас можна було знайти типові за змістом висновки, які досить часто копіювалися з одного протоколу до іншого: «Сталіндорфський РВК враховує, що населення Ізлучистої сільради колективізовано на 93% і, з огляду на це, знову підійняло питання перед РВК, а також на перевиборах рад, де взяло участь 95% виборців, про перетворення синагоги в будинок культури. Депутати ради цілком підтримують дане клопотання населення сільради та прохають ВУЦВК підтвердити закриття синагоги та передати помешкання для використання його на культурні потреби села» [Жолоб, Журба, 2019, с. 141; ЦДАВО України, ф. 1, оп. 7, спр. 179, арк. 83].

Активна конфіскація у релігійних громад богослужбових приміщень розпочалася ще в середині 1928 р. Лише на одному засіданні Малої президії ВУЦВК 24 липня 1928 р. було ухвалено рішення про вилучення із користування іудеїв 14 культових будівель. У серпні та вересні 1928 р. до них були додані ще 3 синагоги, у жовтні – 6, а в листопаді подібна доля спіткала 5 іудейських культових будівель. Рішенням від 29 грудня 1928 р. було закрито 4 синагоги [Вітринська, 2016, с. 125].

Запускаючи процедуру закриття культової споруди, радянська влада на загал намагалася створити ілюзію, що її ініціатором є широкі верстви трудової громадськості. Для цього спеціально влаштувалися збори, мітинги, конференції «трудящих». Під час їх проведення відбувалося голосування за вилучення із користування тієї чи іншої релігійної громади культової споруди, що фактично означало юридичну ліквідацію об'єднання віруючих, яке при ній функціонувало. Так, закриваючи на самому початку 1930 р. синагогу в м. Новоукраїнка Зінов'євської округи, радянська влада намагалася заручитися підтримкою місцевого населення. З цією метою було організовано збори, до участі в яких вдалося залучити 500 працюючих євреїв. Також проведено мітинг, на якому були присутніми 800 осіб. Крім того, вдалося скликати ще й конференцію на 78 осіб. Усі учасники заходів одноголосно підтримали пропозицію негайного закриття синагоги та створення в її приміщенні клубу кустарів [ЦДАВО України, ф. 5, оп. 3, спр. 1936, арк. 52].

До кола підстав, посиляючись на які, радянська влада вилучала з користування віруючих національних меншин України культові споруди, належала «гостра потреба» держави в будівлях і приміщеннях для розміщення у межах їх стін різноманітних закладів та установ, зокрема культурно-просвітницького характеру.

5 вересня 1930 р. Оратівський районний виконавчий комітет надіслав до інспекції культів НКВС листа такого змісту: «Нами було на ім'я Секретаріату ВУЦВК надіслано доповідну записку з проханням дати дозвіл на використання костюлу в м. Оратові під культурні установи району, оскільки такий за браком догляду за ним з боку віруючих, приходить в упадок. Оскільки будинок і надалі залишається без всякого догляду, продовжує руйнуватися, та в зв'язку з гострою кризою на помешкання під час розташування установ району, в зв'язку з ліквідацією округ, просимо розв'язання цього питання та повідомити нас про наслідки» [ЦДАВО України, ф. 5, оп. 3, спр. 1641, арк. 20].

Згідно Адміністративного кодексу УСРР релігійна громада в разі перебування культової споруди у незадовільному технічному стані змушена була припинити нею

користуватися [Жолоб, Журба, 2019, с. 144]. Зазначене положення неодноразово ставало в нагоді радянській владі, щоб позбавляти можливості об'єднання віруючих користуватися богослужбовими будівлями. Проводилося обстеження технічного стану культової споруда за результатом якого богослужбова будівля визнавалася аварійною й непридатною для виконання обрядів. Далі релігійній громаді пропонувалося за власний кошт зробити капітальний ремонт будівлі, на проведення якого об'єднання віруючих зазвичай не мало необхідних матеріальних ресурсів.

Саме так було у Маріуполі: 17 жовтня 1932 р. до римо-католицького храму прийшла комісія з метою перевірки технічного стану культової споруди. Нею було встановлено, що будівля потребує покриття фронтонних парапетів залізом, штукатурення зовнішніх стін, цоколя і купола, обладнання цементних відливів для відведення води від стін костюлу, зашклення половини віконних рам і таке інше. Рівно через п'ять місяців комісія повернулася і «з'ясувала», що внаслідок невиконаного ремонту будівля продовжує перебувати в незадовільному стані. Це стало підставою для подання до міської ради документу з проханням відібрання у громади храму, оскільки за нею рахувалася несплата податків на суму в 600 карб. Врешті 7 квітня 1933 р. влада констатувала, що релігійна громада, відмовившись зробити ремонт, позбулася таким чином можливості користування костелом взагалі [Мосюкова, 2021, с. 177-178].

Приводом до позбавлення об'єднання віруючих культової будівлі міг стати факт недостатньої кількості членів у складі релігійної громади (адже для реєстрації та функціонування релігійної общини радянське законодавство вимагало наявності не менше 50 осіб, які б спільно бажали виконувати релігійні обряди в межах єдиного для їх всіх богослужбового приміщення). Саме неповна кількість віруючих у складі релігійної громади, що діяла при синагозі у с. Юстинград Маньківського району Уманської округи, стала додатковою умовою, яка сприяла реалізації бажання радянської влади вилучити з користування іудеїв їх богослужбової споруди.

Додатково, хоча й не значною мірою, на руку радянській владі у її прагненні закрити культову споруду могла грати відсутність у релігійній громаді священнослужителя, який би на постійній основі задовольняв духовні запити її членів. Наявність в іудейській громаді с. Юстинград лише другорядного служителя культу – шохета (різник, який займався заготівлею кошерного м'яса), стала ще одним фактором, який мав показати неповноцінність релігійної общини, а отже продемонструвати безпідставність її подальшого функціонування в межах культової споруди, яку було заплановано переобладнати в будинок культури.

Тезу більшовиків щодо потреби вилучення у релігійних громад культових споруд додатково підкріплювали факти перебування у складі общини, з точки зору радянської влади, осіб з «сумнівним» соціальним становищем або світоглядними обмеженнями, зумовленими похилим віком, таких як «старці, торговці і приватники».

Інформація, яка містилася в документах, що супроводжували закриття культових громад, співробітниками органів радянської влади інколи відверто спотворювалася. Так, у листі адміністративного відділу Уманського окружного виконавчого комітету до НКВС від 29 грудня 1929 р. з приводу закриття синагоги в с. Юстинград йшлося про те, що з 28 осіб, які були присутні на останніх загальних зборів релігійної громади, 17 членів висловилися за залишення культової споруди у

користуванні віруючих, а решта – 11 осіб утрималося [ЦДАВО України, ф. 5, оп. 3, спр. 1641, арк. 79]. А вже у листі інспекції культів НКВС до секретаріату ВУЦВК від 15 січня 1930 р. йшлося про те, що «віруючі цієї синагоги на зальному зібранні в кількості 17 осіб постановили передати синагогу під культосвітню установу» [ЦДАВО України, ф. 5, оп. 3, спр. 1641, арк. 78].

Позбавляючи релігійну громаду права на користування культовою спорудою, місцева влада з метою пом'якшення конфліктної ситуації, що могла бути викликана виконанням даного рішення, пропонувала віруючим продовжувати задовольняти свої духовні запити в інших богослужбових приміщеннях [Жолоб, Журба, 2019, с. 148]. У повідомленні інспектора культів НКВС до секретаріату Президії ВУЦВК від 30 січня 1930 р. про закриття однієї із синагог м. Чорнобиля Київської округи йшлося: «Синагог всього в місті 8, з закриттям цієї синагоги віруючі зможуть задовольняти свої потреби в останніх синагогах» [ЦДАВО України, ф. 5, оп. 3, спр. 1939, арк. 10].

З метою повернення у користування культових споруд, члени релігійних громад, які були позбавлені можливості відвідувати богослужіння, на адреси вищих органів влади надсилали численні листи в яких скаржилися на свавільні дії місцевих чиновників щодо об'єднань віруючих.

Так, члени іудейської громади уманської Новобазарної синагоги у надісланому в квітні 1930 р. листі до НКВС наголошували на необґрунтовано агресивній поведінці представника органу місцевої влади у сфері регулювання церковно-державних відносин: «Наша синагога вже існує більше 80-ти років; вона перебуває в задовільному стані, своєчасно ремонтуємо її і сплачуємо за неї всі необхідні податки, які вимагають органи влади. Попри це, невідомо з якої причини 2 грудня 1929 р. завідувач уманського підвідділу культів зажадав ключів від синагоги для здійснення перевірки культового майна, за нешвидке надання йому ключів, ним було піддано арешту кількох членів громади, що після надання ключів через кілька годин були звільнені, за винятком одного, який переночував, перебуваючи під арештом, і лише 3 грудня він був звільнений, причому, незважаючи на прохання кількох десятків окремих прихожан про повернення їм їх предметів богослужіння, які знаходилися в синагозі, вони отримали відмову від завідуючого підвідділу культів... більше того, в день вилучення в управління [релігійної громади] синагоги [до неї] увійшов натовп молоді, який на очах у завідувача підвідділом культів розпочав ламати і викидати вівтар, амвон та інші предмети оздоблення синагоги... Тому ми звертаємося з проханням, що з огляду на те, що з одного боку не маємо можливості без особливих ускладнень виконувати богослужбові обряди, а з іншої – близького настання єврейської Пасхи, не відмовити без уповільнення дозволити знову надати нам нашу синагогу для здійснення богослужінь, як і раніше» [ЦДАВО України, ф. 5, оп. 3, спр. 1641, арк. 60-60 зв.].

Відстоюючи своє право на користування культовими спорудами, віруючі вдавалися до низки аргументів, які, на їх думку, мали схилити представників радянської влади до думки про необхідність повернення богослужбової будівлі постраждалій релігійній громаді. У випадку єврейського населення, до кола таких тверджень зокрема належала теза про похилий вік членів іудейських общин. Таким чином, з метою задоволення клопотання релігійної громади іудеї намагалися з одного боку викликати у представників радянської влади почуття поваги до осіб

літнього віку, а з іншого заспокоїти її, в тому плані, що синагогу не відвідуватиме молодь, ідеологічний контроль над якою цілковито намагалися узурпувати більшовики [ЦДАВО України, ф. 5, оп. 3, спр. 1641, арк. 60]. Також потребу повернення культової споруди у користування релігійної общини її члени обґрунтовували тим, що їм буде складно для задоволення своїх духовних потреб діставатися іншої богослужбової будівлі. Наголошувалося, що одночасне перебування членів двох релігійних громад в приміщенні культової споруди викликати небажану тісняву. Віруючі покликалися також і на право громадян на демократичні свободи, верховенство якого декларативно зобов'язувалася гарантувати радянська влада. Ще одним чинником на користь необхідності повернення храмів у користування колективів віруючих виступав той факт, що культові споруди доволі часто одразу не прилаштовувалися для нових потреб, а тривалий час стояли пустою [ЦДАВО України, ф. 5, оп. 3, спр. 1641, арк. 60 зв.].

Надсилаючи скарги та клопотання до органів радянської влади з приводу повернення у користування релігійних громад культових будівель, їх члени намагалися зібрати якомога більше підписів, які б засвідчили відповідне прагнення об'єднань віруючих зберегти за собою богослужбові споруди. Проте більшовики, дозволяючи собі вдаватися до відвертих маніпуляцій із показниками, які вказували на чисельність віруючих у складі релігійних громад, швидко викривали випадки завищення кількості відвідувачів культових будівель членами управлінь культових общин [Жолоб, Журба, 2019, с. 143-144]. У повідомленні адміністративного відділу Зінов'євського окружного виконавчого комітету до НКВС від 5 березня 1929 р. йшлося: «Перевіривши список, поданий проти зачинення римо-католицького костюлу м. Зінов'євська, та злічивши його зі списком віруючих останнього, поданим Правлінням на 1 січня 1929 р, встановлено, що даний список з кількості віруючих 102 чол., підписано всього 52 віруючими. Останні 115 чоловік, що підписали список проти зачинення костюлу в списках віруючих не значаться. Далі встановлено, що підписи збирались не в будівлі костюлу, а на квартирах» [ЦДАВО України, ф. 5, оп. 3, спр. 1936, арк. 34].

Висновки. На межі 20 – 30-х рр. ХХ ст. радянська влада перейшла до відкритої боротьби проти колективних форм релігійного життя багатонаціонального населення України. Вдаючись до низки злагоджених прийомів, таких як констатація незадовільного технічного стану богослужбової споруди, формування громадської думки щодо необхідності переобладнання місцевого храму на культурно-просвітницький заклад, держава масово відбирала у релігійних громад їх культові будівлі. Віруючі намагалися протистояти свавіллю радянських чиновників шляхом подачі скарг до вищих органів влади. Проте такі дії не зустрічали необхідного відгуку, більше того прискіпливо перевірялися, а отже виявлялися безрезультатними та навіть шкодили прохачам.

Список використаних джерел та літератури

Вітринська, О. В., 2016. *Політика радянської влади щодо юдаїзму в Україні в 1921 – 1929 роках: дис. На здобуття наук. Ступеня канд. Іст. Наук: спец. 07.00.01 Історія України*, Полтава, 2016.

Журба, М., Жолоб М., 2019. *Піднесене і земне: релігійні громади етнічних меншин в умовах комуністичного режиму в Україні (20 – 30-і рр. ХХ ст.)*, Вінниця: ТОВ: «Твори».

Мосюкова, Н., 2021. Антирелігійна політика радянської влади в кінці 20-х – 30-ті роки ХХ сторіччя (на прикладі римо-католиків Дніпропетровська), *Старожитності Лукомор'я*, 4, 172-183.
Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України).

References

- Mosiukova, N., 2021. *Antyreligiina polityka radianskoi vlady v kintsi 20-kh – 30-ti roky XX storichchia (na prykladi rymo-katolykiv Dnipropetrovska)*, *Starozhytnosti Lukomoria*, 4, 172-183.
Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy).
Vitrynska, O. V., 2016. *Polityka radianskoi vlady shchodo yudaizmu v Ukraini v 1921 – 1929 rokakh: dys. Na zdobuttia nauk. Stupenia kand. Ist. Nauk: spets. 07.00.01 Istoriiia Ukrainy*, Poltava, 2016.
Zhurba, M., Zholob M., 2019. *Pidnesene i zemne: relihiini hromady etnichnykh menshyn v umovakh komunistychnoho rezhyму v Ukraini (20 – 30-i rr. XX st.)*, Vinnytsia: TOV: «Tvory».

SEIZURE BY THE SOVIET AUTHORITIES OF RELIGIOUS STRUCTURES FROM THE RELIGIOUS COMMUNITIES OF THE NATIONAL COMMUNITIES OF UKRAINE AT THE BORDER OF THE 20 – 30S XX CENTURY

Andrii Borovskyi

PhD student,

Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

Abstract. *The article examines the peculiarities of the removal of religious buildings by the Soviet authorities from religious communities of national communities of Ukraine at the turn of the 20s and 30s of the 20th century. and the reaction of believers to this process. At that time, the “cultural revolution” gained momentum in Ukraine. One of its main vectors was the fight against the religious outlook of the country's multinational population, which took place by depriving believers of the opportunity to visit religious buildings. The Soviet authorities began an open struggle against collective forms of religious life. It was found that resorting to a number of coordinated techniques, such as ascertaining the unsatisfactory technical condition of the religious building, forming public opinion on the need to convert the local temple into a cultural and educational institution, the state massively took away religious buildings from religious communities. It has been established that believers tried to resist the arbitrariness of Soviet officials by filing complaints with higher authorities. However, such actions did not meet the necessary response, and therefore turned out to be fruitless.*

Key words: *religious community, anti-religious struggle, religious building, Soviet power, Ukraine.*